

Laczó József

Szókratész pere a kitiltás jogintézménye horizontján¹„a vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet”²

I. Bevezetés

Szókratész pere a választott doktori témám, ebben a gondolkörben született jelen írásom is, amely az eljárásban centrális szerephez jutott kitiltás hatását vizsgálja. Ez a rendelkezés Szókratész személyes szabadságát, a közösségi terekben való megjelenését és tevékenysége korlátozását célozta. A „végzés” kihirdetése következtében élete nem lehetett teljes. A kitiltást jogszabályi alapon, a tárgyalását megelőző *anakriszisz* szakaszban a vádirat átvételekor az *arkhón baszileosz* rendelte el.

A Szókratész elleni eljárás Athénban i. e. 399-ben, valószínűleg *Munükhion* idején volt, amely ma megközelítőleg április-május hónapnak felel meg. Szókratész kivégzése *Thargélión* hónapban volt, ez ma május-június hónapra esik, mivel a *thargélia* aratási ünnep. Az ókori Athénban az aratás egy hónappal megelőzte a mienkét. Ez az állítás Horváth Barna gondolatmenetén nyugszik és a nevezetes „délsozi hajó útjára” vonatkozó kombináció.³ ⁴Sok elgondolás született e nevezetes *aszebeia* per kapcsán, de eddig még nem vizsgálták az eljárással kapcsolatban a kitiltást.⁵ Álláspontom szerint a jogintézmény központi eleme a pernek, feltárásából az eddigiektől eltérő olvasat adódik. Nem történik utalás erre a szempontra Szókratész perével kapcsolatos irodalomban. A jogintézményt Arisztotelész említi meg „Az athéni állam” című munkájában.⁶ Nem hivatkozzák a kitiltást Szókratész perének „újratárgyalása” során, az „Onassis Alapítvány” által szervezett és finanszírozott, 2004-ben megrendezett szimpóziumon sem.⁷ Álláspontom szerint a kitiltásra alapított gondolatmenet fontos Szókratész perének feltárásában, erre figyelemmel fogalmaztam meg esszém tézisét.

A kitiltást Szókratész perében alkalmazhatták, mivel a szabály az eljárás idején érvényes és hatályos volt, Arisztotelész tanúsága szerint.⁸ Andokidész istentelenségi pere is ezt erősíti, akit Szókratész perének idején szintén *aszebeia* perbe vontak, mert tiltott szent helyen tartózkodott, a tiltás ellenére szent cselekményben vett részt.⁹ A két információ együttes olvasata megalapozottá teszi a kitiltás alkalmazásának gondolatmenetét és azt „előre hozott büntetésként” értelmezem. Erre tekintettel írásom azzal az eredménnyel járhat, hogy a jogintézmény alapján jobban megvilágítható, mit jelentett a vizsgálódással teli élet Szókratész vonatkozásában és annak hiánya a tiltás következtében. Úgy tűnik – állításom bizonyítása – a filozófus elleni per egyik lehetséges kulcsa a kitiltás intézménye. Az alábbiakban a fentiek bizonyítására teszek kísérletet.

¹ Az írás Karácsony Andrászt köszönti, emlékeztetve a filozófia területén végzett közös fáradozásainkra.

² Platón: 2005b 38a7-8. 103-104.

³ Horváth Barna:2003 14. o.

⁴ Cs. Kiss Lajos:2003

⁵ Arisztotelész:1994 48-49. o.

⁶ Arisztotelész: 1994 uo.

⁷ https://index.hu/tudomany/tortenelem/2012/06/01/felmentettek_szokrateszt/ (2020. 05. 20).

⁸ Arisztotelész: 1994. LVII. 2. 4. 48-49. o.

⁹ Horváth Barna: 2003. 23. o.

II. Kitiltás és száműzetés

A kitiltás azért is centrális intézménye a görög jognak, mert akit *aszebeia* perbe fogtak annak elsősorban nem a megölése, hanem a közösségből való kiszorítása a vádlók alapvető célja. Figyelemmel arra is, hogy minden *aszebeia* perhez – hozzátartozik a politikai mozzanat egy szükséges és elegendő mértéke. A politikai jogi transzformálása professzionális tevékenységként jelenik meg Szókratész perében, amely megmutatkozik abban is, hogy a vád megfogalmazása és benyújtásának időzítése politikai és jogi mestermunkának tűnik. Ha egy görögöt már az eljárás kezdetén kiteszt magából a közösség, az a halálhoz közeli állapotot teremt számára. Az eljárás és a per háttérében lévő politikusok Szókratész távozásában, szökésében bízhattak. Feltételezhatték, hogy nem jelenik meg az idézett napon és az *anakriszisz* eljáráson, vagy a tárgyalás kitűzését követően Megarába vagy Thesszáliába menekül. A tárgyalás határnapja, és az ünnepkör miatti halasztás beszámítása, valamint a látogatási óvadék engedélyezése is a távozás lehetőségét implikálja. Ezért paradox a szerepe például az óvadéknak, hogy Szókratész szökése ellen nyújt biztosítékot, de engedélyezői abban reménykednek, hogy száműzetésbe vonul.

A kitiltáshoz hasonló jogi megoldás a száműzetés alkalmazása az athéni jogban, amelynek két fajtája ismeretes. Az egyik az *osztrakiszmosz* intézménye, amely szigorú eljárási rendhez és létszámhoz kötött metódus. A döntési folyamat osztott rendet követ. Az *Ötszázak Tanácsa* terjeszti az *Ekklészia* elé a kérdést. A népgyűlés ekkor állást foglal, hogy szükségesnek tartja-e a cserépszavazás alkalmazását, mert valaki túlzott hatalomra tett szert, illetve erre törekszik. Ha a feltett kérdésre igen a válasz, akkor kitűzik az időpontot a döntésre. Ismeretes, hogy csak akkor érvényes a határozat, ha a népgyűlésen ekkor legalább hatezer fő vesz részt és érvényesen szavaz. A többség által az *osztrakónokon* megjelölt személynek tíz évre el kell hagynia Athént. A döntés mindig határozott időre szól és nem érinti az eljárás alá vont becsületét, *timéjét* és a vagyona is megmarad. A döntés ellen fellebbezésnek vagy kifogásnak nincs helye. Döntési alakja népgyűlési határozat, *pszefizma*. Ilyen eljárás alá kerültek: Themisztoklész és Ariszteidész is. Ez Szókratésszel szemben nem igazán alkalmazható, mert ő nem vesz részt a közéletben és hatalmat sem akar. A száműzetés másik formája a bírósági tárgyaláson alkalmazott intézmény, amely a *dikasztérion* döntéseként jelenik meg, formáját tekintve ítélet. Ellene sincs helye fellebbezésnek, de formai hiba miatt kifogással, perújítással lehet élni a döntés ellen. Ebben az esetben ismétlés következik. A döntés mindenképpen érinti az eljárás alá vont *timéjét* és a vagyonát sem tarthatja meg. Ilyen döntés született a szintén *aszebeia* eljárás alá vont szofisták többsége esetében. A jogintézmény csak akkor alkalmazható, ha erre a vád vagy az eljárás alá vont részéről indítvány van. Szókratész kifejezetten kizárta ezt a lehetőséget, vádlói pedig nem tettek erre indítványt. Ezért száműzetés a perben indítvány hiányában nem alkalmazható. Ennek ellenkezőjében bízhattak vádlói, azonban ebben is félreismerték a filozófust. A halálos indítvány *timészisz* javaslatával szemben pénzbüntetés/pénzbírság volt az *antitimészisz*.

A száműzetés és a kitiltás közös vonása, hogy eredménye a közösségből való kirekesztés. A bírósági döntéssel meghozott száműzetés azonban végleges. Az *osztrakiszmosz* alkalmával meghozott száműzetés legfeljebb tíz évre szól. A kitiltás pedig *aszebeia* perben az *anakriszisz* eljárás és a tárgyalás befejezéséig tart, mivel helyébe az ítélet lép. Felmentés esetén a korlátozás megszűnik, mivel az okafogyottá válik. A kitiltás jogintézményének alkalmazása Andokidész és Szókratész perének esetében megkerülhetetlen toposz. Az *aszebeia* perekben a kitiltásnak centrális szerepe van, előrehozott büntetésként funkcionál, és távozási reményt/kényszert generál. A vádirat átvétele kitiltást és íráskényszert is eredményez egyben. Szókratész esetében a védekező irat benyújtásával eleget tesz a törvényi előírásnak. Beadványa a tárgyalás során a vádirattal együtt felolvasásra kerül a tárgyalás megkezdését követően.

III. Az élet értelme – a filozófiai életmód

A vizsgálódás fontos volt Szókratész számára, mert ennek ellehetetlenülésekor nem tartja érdemesnek, értelmesnek és élhetőnek az életet: Nem akar meghalni, de csak ez az út adja meg a *timéje* megőrzését. Számára az istenes éppen a jóslat alapján végzett tevékenysége, amelyet az értelmezett istenes parancs végrehajtása alapján tesz. Ez jelenti a közösségi életben való részvételt, az istenekben való hitet és a tiszteletüket is egyben, és az ifjakat is erre tanítja. Ezzel tulajdonképpen istentelenbe fordítja az ellene felhozott vádat. Ez a vizsgálódással töltött közösségi élet az istenes tevékenység, mint moralitás és a lélek gondozása jelenik meg számára és következetesen ezt alkalmazza, éli meg és tanítja. Esetében a moralitás és az életmód fedésben van egymással, egységet alkotnak. Ezt foglalja össze leghíresebb tanítványa az Apológiában: „Szókratész: Még akkor sem, ha ezen nyomban készek volnátok szabadon bocsátani, nem hallgatván Anütoszra, aki kijelentette, hogy vagy egyáltalán nem kellett volna törvény elé idéznetek, vagy ha már megtettétek, akkor mindenképp ki kell végeztetnetek, mert – mondotta előttetek – ha megmenekülök a fiaitok majd tovább foglalatatoskodnak azzal, amit Szókratész tanít, és mindannyian egészen el fognak zülleni. (67) Mármost, ha erre így felelnétek: „Rendben van, Szókratész, nem hallgatunk Anütoszra és elengedünk, de csupán azzal az egy feltétellel, hogy soha többé nem foglalatatoskodsz ezzel a bizonyos vizsgálódással, és nem fogsz filozofálni – ám ha még egyszer rajtakapunk, hogy ezt teszed, meghalsz”; egyszóval, ha ezzel a feltétellel bocsátanátok el, akkor azt felelném nektek: „Igen tisztellek és kedvellek benneteket, athéni férfiak, hallgatni azonban inkább fogok az istenre, mint rátok, és míg csak élek és képes vagyok rá, meg nem szünök filozofálni, [...]”¹⁰

Ezt a gondolatmenetet ugyanezen a fejezetben belül még egyszer megismétli, mintegy nagyobb nyomatókat adva az elmondottaknak, hogy inkább a halál, mint a filozófia nélküli élet. „Mindezek alapján azt kell mondanom, athéni férfiak, hogy felőlem hallgassatok Anütoszra vagy ne hallgassatok, bocsássatok szabadon vagy ne bocsássatok, de tudnotok kell, hogy én sohasem fogok másként cselekedni, ha százszorosan halál fia volnék is.”¹¹ Ki kell emelnem, hogy a vádiraton kívül a vádnak *Anütosz* felszólalása a legdöntőbb és legfontosabb megnyilvánulása, amelyet a vád segítőjeként *szünégorosz* mondott. Ennek bizonyítása Platón gondolatismétlése is, hogy Szókratész számára ez a filozófiai tevékenység következetes életmóddá vált. Ez adja az élete értelmét és ha választani kényszerül, hogy e tevékenység nélkül éljen csak, akkor a választása, inkább a halál. Még a börtönbeli tevékenysége során létrehozott írásoknak is az a funkciója, szerepe és értelme, hogy a lehetőségekhez képest megtalálja a módját, hogy a legmagasabb műzsai tevékenységet végezze – a filozófiát.¹² Kiemelten kell figyelni ezekre a gondolatmenetekre, amikor perében a becslési eljárásban az ellenindítványokat (*antitimészis*) előadja, Platón is többszörösen hivatkozza ezt az életfelfogását idős mesterének.

Mogyoródi Emese szerint Platón több szövegtörzsében és a nevezetes VII. levelében is megemlíti ezt a gondolattartalmat, az *Állam* című dialógusában többször is. „A vizsgálódás nélküli élet-ként (*anexetasztosz biosz*) fordított kifejezésben a jelző aktív és passzív értelemben egyaránt értendő,”¹³ Az idézett szállóige nem csupán filozófiai tevékenységének lényegét és célját, hanem életének értelmét is adja. Ez a kettő sajátos fedésben van egymással. Mogyoródi Emese szerint azt az életet is jelenti, amelyik vizsgálódás nélkül zajlik és azt is, amelyiket nem vizsgálnak meg. Ez magunk és mások vizsgálatát is jelenti egyben.¹⁴ Szókratész esetében a

¹⁰ Platón: 2005b 29 c1-d 6. 84. o.

¹¹ Platón: 2005b 30 b9-c2 85. o.

¹² Laczó József: 2020a

¹³ Platón: 2005b Mogyoródi Emese: 126. lábjegyzete 104. o.

¹⁴ Uo.

„vizsgálattal teli élet” mozzanata csak a külső tárgyi látszat szerint más a filozófia és az élet felől közelítve, mert esetében a filozófia mint életmód jelenik meg.¹⁵

Karácsony András szerint Szókratész esetében a „bölcesség azonban nem önmagában áll, hanem az erények összességére, egységére utal. A bölcesség ritka adomány, törekedhetünk megszerzésére, de jobbára csak remélhetjük, hogy idővel megérkezik. A bölcesség nem öncél, nemcsak abban áll, hogy „tudjuk miként állnak a dolgok”, hanem a tanácsadás, a kérdezés képességét, a mások irányába fordulást is jelenti.”¹⁶ A kérdés lényege, hogy miként kell élni ahhoz, hogy érdemes legyen az élet a megélésre. Szókratész vizsgál és vizsgálódik, s ez a tevékenység létezésének tere. Karácsony András ennek az életmódnak a lényegét négy pontban foglalja össze az általa szerkesztett és fentebb már idézett egyetemi tankönyvben: „1. Az igazságra való törekvés; 2. A testiségtől való távolságtartás, 3. Az érzelmekkel való viaskodás, 4. A filozófus törekvése, hogy jelen legyen a világban.”¹⁷ Szókratész jelenléte a világban és a közösségben maga a vizsgálódás. Könnyen belátható, hogy amennyiben ez a törekvése tiltás alá kerül, vagy lehetetlenné válik, az élet értelme lesz a probléma számára. Platón: Szókratész védőbeszédében, mint fentebb láttuk több helyen is tanúságát adja az állítást igazoló gondolatmenetnek.

A Szókratész perében alkalmazott kitiltás éppen ezt a tevékenységét gátolja, mivel a mester beszélgetve, kérdezősködve szívesen tartózkodott azokon a helyeken ahol az ifjak, a testedzésre alkalmas szent tornacsarnokokban és az ugyancsak szent helynek számító *Agorán* és egyéb szent közösségi terekben. Ebben a gondolatmenetben kiemelt szöveggörpusz Platón Euthüphrón című dialógusa is.

IV. Távol az istenes tértől, közösségtől

Platón a kitiltás jogintézményére burkoltan utal, de mégis felhívja erre a figyelmünket egy kérdés megválaszolatlanul hagyásával: „Mi történt Szókratész, hogy otthagytad a Lükeiónt, (1) s most itt időzöl a királyi csarnok körül?”¹⁸ Szókratész a kérdés lényegi részét nem válaszolja meg, hogy a kitiltás miatt egyébként sem mehetne sem a *Lükeionba*, vagy egyéb szent helyre. Álláspontom szerint visszatartja a tudását, mert a teljes válasszal a beszélgetés létjogosultságát is megkérdőjelezné.¹⁹

Arisztotelész: Az athéni állam című munkájában őrizte meg számunkra a hivatkozásom alapját. Az írás többszöri átolvasása alapján előtűnt, hogy a szöveggörpusz gondolatmenete vonatkozhat Szókratész perére, és minden más aszebeia perre is. „LVII. Az archón gondjaira tehát ezek vannak bízva. A basileus felügyel a misztériumokra. [...] 2. Hozzá kell benyújtani a keresetet istentelenségi ügyben [...] 4. Ezekben az ügyekben, kivéve, amelyek az Areioszpagosz elé kerülnek, a sorshúzással kiválasztottak mondanak ítéletet. A betérjesztést a basileus teszi, s egy szent helyen a szabad ég alatt ítélekeznek. A basileus, mikor ítéletet mond, felteszi koszorúját. A vádlott egyébként ki van tiltva a szent helyekről, sőt még a piacra sem szabad betennie a lábát; ekkor azonban a szent helyre belépve védekezik.”²⁰

A kitiltás jogintézménye az athéni jogban egy intézkedés, amelyet a szöveghely tanúsága szerint az anakriszisz eljárást lefolytató főhivatalnok az *arkhón baszileosz* hirdeti ki, az eljárás alá vont személynek. A nyilvános magánvád, egy külön pertípus korabeli néven *graphé timétosz* amely írásbeli és szóbeli elemeket egyaránt tartalmaz. A tárgyalás szóbelisége

¹⁵ Karácsony András szerkesztő: 2010 18. o.

¹⁶ Uo.19. o.

¹⁷ Uo. 18-22. o.

¹⁸ Platón: 2005a 2 a. 15. o.

¹⁹ Laczó József 2021.

²⁰ Arisztotelész: 1954. 1954. XVII. 1., 2., 4. 49-49. o. 115-117. o.

mellett az ezt megelőzően lefolytatott *anakriszisz* eljárásban keletkezett iratok felolvasása kötelező előírás.²¹ „A hatóság a vádindítvány átvételekor a vádlottat felszólította válasziratának benyújtására, mindkét felet pedig megidézte meghatározott napra az előkészítő eljárásra (anakriszisz)”.²² Ekkor a legvalószínűbb, hogy az arkhón baszileosz közölte Szókratészszel, hogy a továbbiakban nem látogathatja a szent helyeket, mert kitiltás hatálya alatt áll. Ez tulajdonképpen a közösségi terek látogatásának a megvonását jelentette a közösségi kultikus tevékenység tiltása mellett. „Az anakriszisz a hatóság eljárása, amellyel az elfogadott vádindítványt a felekkel való tárgyalás útján a bírói döntésre előkészítette. Lényegileg a felek kikérdezését jelentette.

A tárgyalás alapja az írásba foglalt vádindítvány (keresetlevél) és az ugyancsak írásban benyújtandó ellenkérelem.”²³ Ebből pedig következik, hogy Szókratész az illetékes *arkhón* előtti eljárás során már megkapta „előrehozott büntetését”, és nem gyakorolhatta az élete értelmét adó vizsgálattal folytatott tevékenységét. A státuszát tovább rontotta az a helyzet, hogy nagy valószínűség szerint *miaszmának* nevezett „fertőző” állapotba is került az eljárás miatt. Nem csak, hogy nem mehetett a közösségi terekbe, hanem az emberek még kerülhették is őt, a *miaszmától* való félelmükben. „A beszennyezéstől (miaszma) való félelem a görög vallás egyik ősi összetevője. Beszennyeződést előidézőnek tekintették még a szülő asszonyokkal és a halottakkal való érintkezést, a betegségeket és a járványokat, a vérfertőzést, az örületet és a gyilkosságot. A beszennyeződés „fertőző” volt, így a beszennyeződött személlyel való érintkezés – amihez elég volt egy helyiségben tartózkodni vele – a vele érintkezőket is beszennyezte. A beszennyeződéstől többek között rituális mosdással, áldozattal, (esetleg véráldozattal) vagy – mint jelen esetben – törvényszéki eljárással lehetett megtisztulni.”²⁴ Álláspontom szerint az istentelenségi perbe fogott és a szent helyekről kitiltás hatálya alatt lévő Szókratész is a *miaszma* állapotába kerülhetett és „szennyezhetette” a környezetében lévő személyeket.

A kitiltással együtt a „szennyezettség és a fertőzés” lehetősége, is komolyabb tehertételt jelentett Szókratész számára, amely már az előtt terhelte, hogy bűnösségét egyáltalán kimondták volna. Előtűnik, hogy az „ártatlanság vélelme” nem lehetett szempont az athéni demokráciában. A közösség nevében eljáró arkhón őt kiteszította. Erre tekintettel a jogintézmény úgy funkcionált, mint egy előre hozott büntetés. Ez esetünkben sokkal súlyosabb, mint egy „örizetbe vétel” vagy „előzetes letartóztatás”. Az is szempont, hogy ebben a korai demokráciában egy hivatalnok hozza meg a döntést és nem ítéletben, hanem „végzésben” kerül kimondásra. A fenti idézetek mutatják, és mélységében is megalapozzák felvetett tézisem, mivel láthatóvá teszik, hogy centrális jelentősége van Szókratész életében a vizsgálódással teli élet tiltás alá kerülésének. A szöveghelyek arról tanúskodnak, hogy Platón a filozófiájában különösen az államról kifejtett elképzelésében is középponti helyet foglal el az elveknek megfelelő élet. E cselekvési lehetőség és tevékenység nélkül Szókratésznek élnie nem érdemes és nem értelmes. Életformájának és életmódjának ellehetetlenülése az étellel való „eltelését” eredményezi.

V. Eljárás és per a kitiltás hatálya alatt

Szókratész a bíróság előtt is folytatja a szokásos, és módszerként használt beszédmódját, bábáskodó tevékenységét, azt az *elenkhosz* szintjére emelve. Mintegy demonstrálva, hogy nem hagyja abba a vádló és a közösség által sérelmezett tevékenységét. Erre „költői módon”

²¹ Horváth Barna: 2003. 17. o.

²² Uo. 14. o.

²³ Uo.

²⁴ Platón: 2005b. Mogyoródi Emese 9. számú lábjegyzete. 19-20 o.

engedélyt is kér a bíróságtól. Az idős filozófus ezzel is jelzi, hogy ugyanolyan módon jár el a bíróság előtt, mint máskor és nem kíván változtatni akkor sem, ha ezt istentelenség gondolhatják a vádlói vagy a bírók, illetve a közösség, amely lényegében ugyanaz:²⁵ „Úgyhogy kérve kérlek titeket, athéni férfiak: ha azt halljátok, hogy a védekezés során ugyanazon a módon érvelek, ahogyan a pénzváltók asztalainál, a piacon beszélgetek – ahol sokan hallottatok már engem – vagy ahogyan máshol szoktam társalogni, ne csodálkozzatok, ne is zajongjatok miatta. Mert így áll a dolog: most állok először törvényszék előtt, hetven éves fejjel, így hát ugyancsak idegen nekem az itt szokásos beszédmodor.”²⁶ Tehát filozofál és számon kéri az igazságot a jogon, eljáráson és az erényt a hivatalnokon, bírókon.

Szókratész demonstrálja, a kitiltás sem változtatja meg az életmódját. Ezt az életmódot kívánja folytatni, mert számára ez a helyes és istenes. Arisztotelész korábban idézett szöveghelye szerint szent helyen védekezik, kiemeli, hogy a törvénynek engedelmeskedik, mert védekezni kell és védekezni is fog. Jobban ismeri és alkalmazza a jogszabályokat, mint vádlói és bírái, akik ebben a helyzetben nem tudnak ellene tenni, hiszen joga és kötelessége védekezni: „Ám legyen ez úgy, amint az istennek kedves – a törvénynek engedelmeskednem kell, tehát védekezni fogok.”²⁷ Viszont a hagyományos beszédmodor és a védekezés azt is jelenti, hogy az igazságot keresve vizsgálat alá veszi az athéni népet, benne vádlóit, az eljáró tisztviselőt és a bírakat is.

Védőbeszédében mondja Szókratész, hogy életmódja nem csak a saját meggyőződése, de Apollón istentől kapott feladata is, hogy ezt az életmódot folytassa. Ez egy istenekben hívő és isteneket tisztelő, tehát istenes eljárás és magatartás. Súlyozva adja elő, hogy ő istenesen cselekszik és szabálykövető. Kiemeli ezzel az istenes fogalmának értelmezési nehézségeit is és a vélt tudást, amely rosszabb, mint a tudva nem tudás. Kielezi ezzel azt a helyzetet is, hogy a közösségnek, illetve a vezetőknek van-e csak joguk értelmezni az Apollónhoz való viszonyt. A per ebben a vonatkozásában egyben egy kompetencia vita is. Ezzel nem csak azt veti fel kinek szabad értelmezni az istenest, hanem azt is, hogy kinek az értelmezése a hivatalos, illetve elfogadható. Utal ezzel arra a jóslatra, amelyet démosztársá és gyermekkori barátja a néhai *Khairéphón* kért és kapott rá vonatkoztatva *Delphoiban*.²⁸ Így pedig nem egyedül csak a saját meggyőződése az, amely ezt az életmódot kívánja meg a részéről, hanem istentől kapott feladata, kijelölt munkája is a vizsgálódással teli élet, a filozófia. Tehát ez a tevékenysége istenes és jámbor magatartás. Értelmezése szerint, akkor követne el istentelenséget, ha meggyőződése ellenére, az istentől megalapozott életét megtagadná, és nem folytatná tovább minden áron a feladata elvégzését.

Ez a vizsgálattal töltött élet tulajdonképpen a filozófusi élet számára, amelyért többször is képes lenne meghalni, mert a bölcsességre törekvés az istenes életmód „a nem tudás tudásával”. Így Szókratész filozófiáról alkotott felfogását is magában rejtő gondolatmenet, illetőleg abból levezethető. Így gondolkodik: „mégis úgy gondolom, kötelességem az isten ügyét a legfontosabbnak tartani, mennem kell hát, és folytatnom kell a jóslat értelmének vizsgálatát, mindenkinél, akiről úgy hírlik, tud valamit.”²⁹ Még tovább is fokozza ezt a tézist, hogy számára lehetetlen a vizsgálódással teli életmódot abbahagyni, mert mint filozófus szűnne meg létezni, ha abbahagyná a tevékenységét és ellenszegülne az isteni útmutatásnak: „az isteni útmutatás szerint vizsgálódva az derült ki számomra, hogy csaknem a legfogyatékosabbak [...]”³⁰ Ugyanebben a gondolatmenetben Héraklész munkáihoz hasonlítja a tevékenységét: „Mármost fel kell tárnom előttetek bolyongásom egész történetét: mintha kiszabott munkákat

²⁵ Cs. Kiss Lajos: 2003. In: Horváth Barna: 2003.

²⁶ Platón: 2005b. 17 c5- d4. 55-56. o.

²⁷ Uo. 19 a 6-7. 59. o.

²⁸ Uo. 21a. 64. o.

²⁹ Uo. 21 e5-22 a. 66. o.

³⁰ Uo. 22 a7. 66. o.

kellet volna elvégezni (33) hogy aztán mégiscsak megcáfolatlan maradjon a jóslat.”³¹ Szókratész egyértelművé teszi, hogy akkor cáfolódna meg a jóslat, ha a tevékenységét a kitiltás jogintézménye miatt abbahagyná és megnyugodna abban, hogy ő a legbölcsebb. Ha elfogadná a jóslatot ténykijelentésként és nem vizsgálódna, egyben annak cáfolatát is nyújtaná és saját filozófusi élete is befejeződne, és megszűnne bölcsnek lenni. Ez istentelen magatartás lenne. Követni igyekszik a lehetőségeihez mérten a megszokott életmódját még a kitiltás hatálya alatt is. Ezzel demonstrálja eltökéltségét és következetességét is az istenes értelmezésében, hogy az keresés és kutakodás, vizsgálódás is egyben.

Szókratész hangsúlyozza, sohasem futamodott meg a feladat elől, ahová a parancsnokai állították: „kijelölték a helyemet, én helytálltam, akár a többiek, és szembeszálltam a halállal, most, amikor mély meggyőződésem szerint az isten jelölte ki a helyemet, hogy filozófolva, magamat és másokat vizsgálva éljek, tehát most ellenben elhagynám a helyem, csak mert félek a haláltól vagy bármi mástól. Igen égbekiáltó volna, olyannyira, hogy igazság szerint ekkor idézhetne valaki jogosan a törvényszék elé, hogy nem hiszek istenek létezésében, mert nem engedelmekedem az isteni szónak, félek a haláltól, és bölcsnek hiszem magam, miközben nem vagyok az.”³² „én soha nem fogok másként cselekedni, ha százszorosan halál fia volnék is.”³³ Szókratész eltökéltségén az ellene indított eljárás, a kitiltás, a per sem változtatott, sőt a fenti szöveghelyekből is kiténik, hogy inkább megerősödött, elmélyült benne, hogy a vizsgálódással teli életet érdemes csak élni, míg e nélkül létezni sem tud mert, „a vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet.”³⁴ A gondolatmenet lényegét összefoglalva úgy tűnik, hogy a bemutatott életmód Szókratész identitását, istenességét is jelenti, míg ennek negációja az istentelen.

Ahogy jelezte, engedelmekedik a törvénynek, úgy is cselekedett, védekezett a saját elképzelése és meggyőződése szerint. Szókratész kiemeli, más esetekben sem engedett a meggyőződéséből sem a demokratáknak, sem az arisztokratáknak, különösen azok zsarnoki formájának. Még akkor is így cselekedett, amikor a védekezés választott formája az adott helyzetben nem biztos, hogy célszerű volt. Gondoljunk csak arra, hogy az *arginuszai* ügyben is a fejére olvasta a bírának tévedésüket, amelyet később maguk is megbántak és elismertek. Az ilyen tévedés pedig nem istenes. Ugyanez a megbánás és elismerés szükséges a bírák döntésében, de most időben és nem utólag, hiszen Szókratész számára csak az úgynevezett „bűncselekmény hiányában” való felmentés elfogadható, mert ezzel mentesül a kitiltás hatálya alól és egyedül ez tenné lehetővé életmódja folytatását. A „bebizonyítottság hiánya”, mint amilyen az egyenlő szavazati arány esetén való felmentése nem megfelelő, ha az idézett feltétellel kapja, mint felfüggesztett büntetést. Tekintettel arra, hogy az eljárás befejezése nem jelenti azt, hogy későbbi időpontban új eljárást indítsanak ellene.

A *prütaneionban* való ellátás indítványa is a felmentés elvi lehetőségével számol, mivel az indítványból is látszik, hogy nem tekinti bűnösnek magát. Az osztott szerkezetű eljárásban kimondták, hogy Szókratész bűnös az ellene felhozott vádban. Szókratész csodálkozik is, hogy az arány csak harminc szavazatnyi különbséget jelez. Kitiltás hatálya alatt védekezik és bűnösnek mondják ki a perben. „Mert ugyan nem gondoltam volna, hogy ilyen kevés szavazaton múlik majd a döntés, hanem sokkal többet vártam. Lám úgy tetszik, ha csupán harminccal több esett volna a másik oldalra, most fel volnék mentve.”³⁵ Ez a két tény, hogy a kitiltás hatálya alatt, mintegy előzetes büntetést kapva mondták ki bűnösnek a teljes vádban, ez a két jogi tény meghatározza a becslési eljárásban az indítványait, az *antitimétosz* tartalmát és ívét is.

³¹ Uo. 22 a11-12. 66. o.

³² Uo. 28 a4-29 a7. 82-83. o.

³³ Uo. 30 c. 85. o.

³⁴ Uo. 38 a7. 103-104. o.

³⁵ Platón: 2005. 36 a 5-8. 99-100. o.

A *Prütaneionban* való ellátás kérése így elvi indítványnak minősül és lényege nem a fennhézás. Mindenben megfelel a törvénynek és töretlen álláspontjának, hogy mind a kitiltás, mind pedig a bűnösnek kimondása ellenére az igazság szerint ártatlan. Elvi felmentési lehetőséget ajánl a bírának. Ez Szókratész jogismeretét, jogkövetését és eszét és megfontoltságát dicséri, hogy ezt az indítványt előterjeszti. Bodnár M. István hívta fel a figyelmem egy szeminárium alkalmával, arra a fontos gondolatmenetre, „Ha Szókratész ki van tiltva a szent helyekről, akkor eleve nem mehetne a *Prütaneionba*.” Ez így van az eljárás alatt, az ítélettel a kitiltás hatályon kívül helyezésre kerülne. Azonban Szókratész elvi lehetőséget kínál a bírának arra, hogy mintegy a bűnösnek kimondása ellenére mégis felmentsék őt az igazság nevében, és megőrizhessék a *timéjüket*, hogy ne merüljenek el az *akraszia* mocsarában. Ezzel ismerhetnék el a „tudatlanságukat” az istenesség kérdésében. Mert ha a *Prütaneionban* való ellátást megítélnék, mintegy okafogyottá válnék a kitiltás hatálya és bűnösnek kimondása ellenére felmentő ítélet születhetne.

Szókratész azonban ezt az indítványt elvi síkon hagyja, mert tényleges indítványként nem terjesztette elő. Álláspontom szerint ez a momentum hűen demonstrálja vádlói feletti szellemi fölényét, mind jogismeretben, mind pedig okosságban. A fenti indítványa után is gyakorlati jogismerete mutatkozik meg, mert következetesen kizárja a száműzetést, a börtönbüntetést, mint lehetőséget és pénzbüntetést/bírságot indítványoz ténylegesen. Nem hagyva mást csak a két végletet bírának; halált és a felmentést. A pénzbüntetés és a pénzbírság is nyitva hagyja a bűnösség kérdését., de zárójelbe teszi. A fizetendő összeget egy *minában* jelöli meg, amelyet barátai kezességvállalása mellett felemel indítványában 30 *mina* összegre. Ebben az esetben feltételezhetjük, hogy a kezességvállalókat felléptették tanúknak, mivel véleményem szerint egy becslési eljárásban a bíróság előtt nem lehetett büntetési indítványt tenni „bekiabálással” és kezességet vállalni. Még az esetleges eskü alatti vallomást sem zárom ki a feltételezett tanúvallomások esetén. Ugyanilyen tanú felléptetési helyzet lehetséges Khaireklész esetében a hivatkozott jóslat bizonyítására. Ez a válasz lehetséges arra a kérdésre, hogy esetleg léptethettek-e fel tanúkat Szókratész perében. Érdekes momentum, hogy Rossellini Szókratészről szóló filmjében Khaireklész tanúként kerül meghallgatásra.³⁶

Szókratész egyéb indítványai, amelyek a büntetési nemként paritásban lennének a halálbüntetéssel, következetesen általa kizárásra kerültek és végindítványában már csak pénzbírságot/pénzbüntetést javasol. Annak ellenére, hogy a 30 *mina* egy komoly pénzösszegű indítványnak tekinthető, mégsem alternatívája – a vádindítványban és *Anütosz* által is megerősített végindítványában szorgalmazott halálos ítélet előterjesztésének. Ahogyan *Anütosz* kényszerhelyzetbe hozza a bírákat a vád oldaláról, Szókratész is hasonló helyzetet teremt a bírónak az igazság oldalán való fellépésre, nem enged kibúvót. De tudjuk, hogy a halálbüntetésnek nem alternatívája a pénzbüntetés/pénzbírság, hanem az életfogytig tartó szabadságvesztés két formája feleltethető meg neki. A tényleges életfogytiglan és a szabadulási lehetőséggel kecsegtető börtönbüntetés, vagy a végleges száműzetés.

Van a büntetéseknek egy ritmusa, bármennyire is szeretnénk, hogy ez ne legyen. A javaslat elfogadása esetén egy élet 30 *minával* lenne egyenlő, mint kiegyezési lehetőség egy vérbosszú alkalmával is. De tudjuk, hogy az sem így működött, illetve egy élet nem ekkora összeggel volt egyenértékű. Megjegyzem, hogy a bírának nem kellett konzultálniuk egymással a döntésük előtt, mindenki lelkiismerete és meggyőződése szerint foglalt állást az ügyben esküje szerint. A vádlók és Szókratész sem hagy kétséget halál vagy 30 *mina* közötti választási lehetőség tárgyában. Csak a két indítvány között lehetséges a választás a becslési döntésben, harmadik lehetőség nem volt indítvány hiányában. A bírák is tudhatták, hogy Szókratész esetében a 30 *mina* kvázi felmentést jelentett volna, a kitiltás hatályának elenyészésével, de a jövő hónapban újra eljárás indulhatna Szókratész ellen, mert ezt ő kifejezésre juttatta, hogy

³⁶ Rossellini, Roberto: rendező (1971): Szókratész. <https://www.youtube.com/watch?v=qixfEOavcqE> (2020. április 20.) Szoboszlai Kiss Katalin: 2018.

milyen filozófiai életmódot folytatna, így újra „rajtakaphatnák” a vizsgálódási tevékenységen. Tehát az elvi indítvány is és a gyakorlati indítvány is a bűnösség kimondása ellenére lényegében felmentést jelentene Szókratész esetében és a kitiltás okafogyottá válna.

Felhasznált szakirodalom

1. Arisztotelész Az athéni állam. Fordította Ritoók Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Budapest 1954.
2. Arisztotelész: Az athéni állam. Államéletrajzok. Fordította: Ritoók Zsigmond és Németh György. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
3. Boros Gábor 2007: főszerkesztő: Filozófia. Akadémiai Kiadó, Budapest
4. Crescenso, De Luciano 1995: A görög filozófia rendhagyó története 2. Fordította: Peredi Mária, Szomráky Béla. Tercium Kiadó
5. Diogenész Laertiosz 2005: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. Jel Kiadó, Budapest
6. Horváth Barna 2003 Szerkesztette: Cs Kiss Lajos: A géniusz pere. Szókratész – Johanna. Cs. Kiss Lajos 2003: A dráma metafizikája a jogban. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő
7. Horváth Pál 2001 szerkesztő: Egyetemes Jogtörténet. I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
8. Internetes forrás (2020. 05. 20):
https://index.hu/tudomany/tortenelem/2012/06/01/felmentettek_szokrateszt/
9. Johnson, Paul 2014: Szókratész. Egy időszerű ember. Fordította: Csák János. Európa Könyvkiadó, Budapest
10. Karácsony András 2010 szerkesztő: Filozófia – Társadalomelmélet. Rejtjel Kiadó, Budapest
11. Kaufmann, Eva Maria 2001: Szókratész. Fordította: Deréky Géza, Magyar Könyvklub, Budapest
12. Laczó József 2017a: Szókratész pere szinoptikus olvasatban. (118-137) Horváth Barna emlékkönyv. Szerkesztette: Révész Béla. Iurisperitus Kiadó, Szeged
13. Laczó József 2017b: Az athéni állam a tizenegyedik alkotmánymódosítás után. Szakmai Szemle, 2017/4. szám, 128-148. o.
14. Laczó József 2018: Az aszebeia – istentelenség bűncselekménye. Jog – Állam – Politika, 2018/1.szám 135-166. o.
15. Laczó József 2020a: Szókratész írástoposza. Jog – Állam – Politika, 2020 1.szám 125-142. o.
16. Laczó József 2020b: A kitiltás és az óvadék jelentősége Szókratész perében. Ügyészek Lapja, 2020/4-5. szám. 125-144. o.
17. Laczó József 2020c: A nemes paripa aluszik? Acta Humana Emberi Jogi Közlemények. 2020. 1. sz. szám, 111-116. o.
18. Laczó József 2021: Egy férfi, aki nem volt ott. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére Ut vocatio scientia. Szerkesztette: Pongrácz Alex, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest 253-268. o.
19. Laczó József 2022: A jogellenesség katarzisa. Ünnepi Különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére. Jog – Állam – Politika 2. Különszám, Győr, 267-282. o.
20. Laczó József 2023: Szókratész pere – a 24 stáció (megjelenés alatt)
21. Platón 2005a: Euthüphrón. Fordította: Mogyoródi Emese. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
22. Platón 2005c: Kritón. Fordította: Gelenczey-Miháltz Alirán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
23. Platón 1984: Phaidón. Fordította: Kerényi Grácia. Európa Könyvkiadó Budapest
24. Platón 2005b: Szókratész védőbeszéde. Fordította: Mogyoródi Emese. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

25. Platón 2007a: Az államférfi. Fordította: Horváth Judit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
26. Platón 2008: Törvények. Fordította: Bolonyai Gábor. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
27. Platón 2007b: Levelek. Fordította: Mészáros Tamás. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
28. Platón 2000: Menexenosz. Fordította: Kövendi Dénes. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
29. Platón 1999: A lakoma. Fordította: Telegdi Zsigmond. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
30. Platón 2014: Az állam. Fordította: Steiger Kornél. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
31. Cs. Kiss Lajos 2003: A dráma metafizikája a jogban. In. Horváth Barna: A génusz pere Szókratész – Johanna Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő
32. Störig, Hans Joachim 2008: A filozófia világtörténete. Fordította: Frenyó Zoltán, Neumer Katalin, Tőkei Éva, Zoltai Dénes. Helikon Könyvkiadó, Budapest
33. Rácz Lajos 1998 szerkesztő: Egyetemes Állam és jogtörténet Ókor – feudális kor. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 1998.
34. Rossellini, Roberto rendező (1971) (2020. április 20.): Szókratész. <https://www.youtube.com/watch?v=qixfEOavcqE>
35. Szoboszlai Kiss Katalin 2018: Alvó demokrácia. Kormányzásról, törvényekről, erkölcsről Homérosztól Szókratészig. Universitas-Győr Nonprofit Kft. Kiadó
36. Xenophón 2003: Filozófiai és egyéb írásai. Szerkesztette: Németh György. Osiris Könyvkiadó, Budapest